

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

КОНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК В СУЧАСНОМУ СВІТІ (МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ)

Стецюк П.Б.

*кандидат юридичних наук., доктор права,
суддя Конституційного Суду України*

1. Права людини, поділ влади, демократія та інші конституційні цінності протягом останніх декількох століть стали невід'ємними в житті європейських народів. Саме цим явищам відведено особливе місце в процесі, який прийнято називати «конституційним розвитком» (в широкому розумінні даного словосполучення). Початком цього процесу стала поява перших конституцій (конституційних актів) та реальне регулювання ними найбільш важливих тогочасних суспільних відносин. Це дуже швидко привело до зміни історичного типу держави з феодальної (абсолютистської) на державу конституційну, а успішне функціонування вже самої конституційної держави – обумовило виникнення модерного різновиду демократичного (політичного) режиму під назвою «конституціоналізм».

«Конституційний розвиток» є тільки одним із сегментів новітнього суспільного поступу. Дана категорія («конституційний розвиток»), подібно до інших складових суспільного поступу (економічного, соціального, релігійного розвитку і т. д.) рівним чином може застосовуватися як до груп держав (наприклад, континенту, чи навіть світу взагалі), так і до окремих країн. Зрештою про «конституційний розвиток» можна говорити і в частині як окремих інститутів держави, так і інших суспільних явищ. Однак, у всіх випадках складовими елементами механізму функціонування «конституційного розвитку» як такого загалом, незмінно виступають три суспільно-політичні явища, а саме – «конституція», «конституційна держава» та «конституціоналізм». Саме вони у своїй єдності та взаємозалежності творять своєрідний «каркас»

(таку собі об'ємну, багато вимірну конструкцію) цього складного динамічного суспільного явища. Одночасно, в силу об'єктивних причин, ці явища постійно еволюціонують, набувають нових ознак та характерних властивостей, стараючись, при цьому, адекватно «реагувати» на виклики часу та долати різного роду нові небезпеки. Останнє обумовлено постійною потребою забезпечення незворотності самого процесу конституційного розвитку в сучасному світі, не допущення його згорання, а також збереження саме в цій площині суспільних відносин кращих цивілізаційних досягнень демократичного світу.

2. Конституція. Історично першим елементом механізму функціонування процесу конституційного розвитку була конституція. Саме від епохи буржуазних революцій, від реальних спроб проголошення та забезпечення прав людини в державі, фактичного проведення розподілу державної влади на окремі гілки з первинною метою недопущення узурпації всієї державної влади однією людиною чи групою людей, настання інших демократичних перетворень, – бере свій початок епоха конституції як така. Демократичні завоювання в результаті буржуазних революцій та визвольних війн, як правило, спочатку знаходили своє закріплення на політичному рівні – в деклараціях, угодах, інших документах політичного характеру, а пізніше фіксувались (закріплювались) на юридичному рівні – в конституціях. Основною причиною виникнення конституцій була потреба правової фіксації на найвищому рівні зміни владних відносин (відносин державного владарювання) при переході суспільства від феодалізму до демократії та створення правових основ дальшого демократичного розвитку суспільства і держави. При цьому, закріплення прав і свобод людини та розподілу влади, було обов'язковим складовим елементом даного процесу.

3. Конституційна держава. Будучи тільки одним із історичних типів держави, в основу якої від самих її початків існування було покладено «народну суверенність, поділ властей та права людини» (*В.Старосольський*), конституційна держава постійно еволюціонувала, удосконалюючись разом із явищем «конституції» та, відповідним чином,

впливала на змістовну характеристику «конституціоналізму» загалом. Через певний період часу після свого виникнення, концепція конституційної держави почала складатися із трьох базових елементів: перший, держава – це гарант впевненості і безпеки кожного її члена окремо і всіх їх разом; другий, конституційна держава – це держава правова; третій, в конституційній державі обов'язковим стає наявність демократичного порядку здійснення державної влади (*Р. Штайнберг*). По мірі розвитку «конституційної держави», перелік її основних (кваліфікаційних) характеристик постійно розширювався, вдосконалювався і на другу половину минулого століття досягнув свого т. з. «класичного набору», за яким більшість держав старалися самоіндифікувати себе як держави суверенні, демократичні, соціальні та правові. Паралельно з цим, в конституційно-правовій практиці окремих країн почали появлятися і т. зв. «додаткові» («доповнюючі») характеристики конституційних держав на взірць означень останніх державами «світськими», «мультиетнічними», «багатокультурними», «екологічними» тощо (*Г. Андреева*). Однак, форма безпосереднього викладу відповідних конституційних положень в частині характеристики держави в кожному конкретному (національному) випадку мала свої особливості. При цьому національні конституції (основні закони) «подають тільки фрагментарну картину конституційної держави, вони не передбачають її детального опису» (*Й. Інзее*). Натомість конкретизація відповідних положень в частині сутності тих чи інших «конституційних характеристик» держав, як правило, здійснюється в процесі законодавчої та, частково, правозастосовної діяльності відповідних державних органів. На сьогоднішній день в більшості випадків вчені конституціоналісти сходяться на тому, що сучасну конституційну державу у її «класичному» і, можливо, найбільш досконалому варіанті характеризують т. зв. чотири самостійні та, одночасно, певним чином взаємообумовлені між собою елементи (базові конституційні характеристики). Йдеться, про означення/визначення такої держави, по-перше – державою суверенною, по-друге – державою демократичною, по-третє – державою правовою і по-четверте – державою соціальною. Інші ж «означення», які іноді мають

місце в текстах національних конституцій, як правило, уточнюють, розкривають зміст одного з цих чотирьох (базових) елементів.

4. Конституціоналізм. Як політико-правова категорія та доктринальне вчення конституціоналізм появляється після виникнення конституції держави та утвердження конституційної держави як такої. Його змістовна основа, сама сутність, як правило, передається через формулу за якою останній виступає як єдність (сума) конституційно-правових норм та практики їх реалізації (*В.Шаповал*). Вважається, що конституціоналізм, як такий обіймає теорію конституції взагалі, історію та практику конституційного розвитку країни, є явищем прирівнюваним до універсального принципу, що включає в себе ряд таких оціночних понять на взірець розподілу влади, прав людини, конституційного контролю, верховенства права тощо. В широкому (політологічному) розумінні конституціоналізм часто розглядають в трьох аспектах: як ідейно-політичну доктрину, як ідейно-політичний рух та як державно-правову практику; а у вузькому (юридичному) розумінні, до конституціоналізму здебільшого підходять як до: державного правління обмеженого конституцією; вчення про конституцію в якості основного закону держави, закону який визначає взаємовідносини держави і суспільства; політичної системи, в основі якої лежать конституційні методи правління (*О.Скакун*).

Методологічно не правильним було б відносити конституціоналізм до надбань однієї нації чи народу. Адже, з одного боку він є загальносвітовим явищем, породженим у свій час європейською політичною та правовою культурою, з іншого – важливою загальнолюдською цінністю, цивілізаційним надбанням і, відповідно, носить до певної міри універсальний характер. В той же самий час, в будь-якій демократичній державі конституціоналізм може набувати певних особливостей (т. зв. «національних рис»). Однак, при цьому, однозначним буде те, що основу національних систем конституціоналізму складатимуть загально визнані конституційно-правові ідеї та доктрини (т. зв. «конституційна ідеологія»). Факторами, які можуть реально впливати на особливості тої чи іншої національної моделі конституціоналізму, є історичні традиції народу в сфері

державотворення, належність країни до тої чи іншої системи (родини) права, рівень правової культури народу, розвиток демократії, особливості національного менталітету (світосприйняття) тощо. В юридичній літературі немає єдиного погляду щодо визначення сутності як самої категорії «конституціоналізму» взагалі, так і змісту даного явища в конкретній країні. Однак, коли ж йдеться саме про останнє, або іншими словами про конституціоналізм як національне явище (явище притаманне конкретній державі на конкретному історичному проміжку її розвитку) то, видається логічним розглядати дану ситуацію з позиції нерозривної єдності та взаємодії як мінімум декількох явищ. А саме, конституційної теорії (зокрема і з врахуванням особливостей розвитку національної конституційно-правової науки), конституційного законодавства та практики його реалізації (застосування) *(Н.Боброва)*. Категорію «сучасний український конституціоналізм» можна розглядати як певний різновид сучасного політико-правового режиму, в основу якого покладено органічну єдність у своїй взаємодії конституційної теорії, національного конституційного законодавства і практики його застосування в частині функціонування основних інститутів конституційної держави (прав і свобод людини, демократії, розподілу влади, парламентаризму, конституційної юстиції, місцевого самоврядування та ін.) з метою забезпечення її гармонійного розвитку в Україні.

Нові виклики часу, зокрема глобалізація, зміна клімату, міжнародний тероризм (в т. ч. і у вигляді т. зв. гібридних війн, при яких «експортером» міжнародного тероризму стають цілі держави), – все це разом заставляє вчених-конституціоналістів звернути особливу увагу на стан процесу конституційного розвитку в сучасному світі, його основні тенденції та можливі перспективи. Особливої актуальності ця проблематика набуває в країнах, які недавно стали (чи повернулися, як це мало місце із Україною) на шлях конституційного розвитку і їхні національні демократії перебувають у не зовсім належному стані. Яскравим прикладом останнього (на превеликий жаль), може служити ситуація в Україні особливо останніх років.